

MUTATVÁNY A KÉSZÜLŐ FINNUGOR ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRBÓL

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében 1950 óta folynak a Magyar Szókincs Finnugor Elemei című etimológiai szótár (a továbbiakban MSzFgrE.) munkálatai. 1950-től 1956-ig a hazai és a külföldi etimológiai irodalmat dolgoztuk fel; a szerkesztési munkálatok 1957-ben indultak meg.

Az MSzFgrE. a finnugor (uráli, ugor) eredetű, illetőleg az ilyenek magyarított szavak etimológiáját fogja tartalmazni. Feladata az eddigi szófejtések tudományos igényű összeállítása és kritikai vizsgálata. A szótárnak — tekintettel az előmunkálatok során szükségszerűen érvényesült korlátozásokra — nem célja tehát új etimológiák készítése, de a munkánk során esetleg adódó új etimológiai összefüggések kidolgozása és közlése elől természetesen nem zárkózunk el.

Az MSzFgrE. nemcsak a biztos, hanem a lehetséges, a vitatott, a kétes, sőt a téves szófejtéseket is tartalmazni fogja, amíg azonban az előbbieket a szótár főrészt fogják alkotni, addig a téves etimológiákat függelékben fogjuk közölni. — Természetesen nem csupán a mai magyar köznyelv, hanem a régi nyelv és a népnyelv finnugor eredetű szavaival is foglalkozunk. A címszóként szereplő kihalt szó elé † jelet teszünk, a népnyelvi szók mögé N. minősítés kerül.

Címszóként általában a finnugor eredetű tőszót szerepeltetjük. Ha a tőszó a mai magyar köznyelvben már nem él, akkor legismertebb származékát, illetőleg származékait vesszük fel címszónak (az etimológiát persze csak e g y címszóul szereplő származék szócikkében ismertetjük, a többi származékról csak utalunk az etimológiát magában foglaló szócikkre). A címszavak közt azok az összetételek is szerepelni fognak, amelyek a magyar nyelvben önálló szóként ismeretlen finnugor eredetű tagot vagy tagokat tartalmaznak, pl. *harminc, negyven, ezüst*. Ismert alapszó származékait (pl. *menyegző, menyét*) címszónak még akkor sem vesszük fel, ha az alapszóval való összetartozásuk tudata elhomályosult; ezek magyarázata ugyanis a készülő új magyar etimológiai szótárra tartozik.

A tövváltozatok bemutatására — ha szükséges — a címszó után kerek zárójelben közlünk egy-egy toldalékos alakot, pl. *ér (eret), falu (falvat), visz (vivő, vinni)*.

A népnyelvi és az elavult szavak jelentése — ha kívánatosnak mutatkozik — magyarul is meglesz a szótárban.

A címszó mai legfontosabb köznyelvi jelentésein kívül közöljük mindazokat az esetleges ritkább vagy elavult jelentéseket is, amelyek a rokon nyelvi szavakkal való egybevetéshez szükségesek. A címszó jelentéseit általában csak németül, de a növény- és az állatnevek jelentését latinul is megadjuk. A jelentéseket általában a Nyelvtörténeti Szótár és a köznyelvi magyar–német szótárak alapján közöljük, de szükség esetén átvesszük pl. a Magyar Etymológiai Szótárban közölt esetleges további jelentéseket is. Ha a jelentéseket a fent jelzett szótárakból merítjük, akkor a jelentések forrását nem tüntetjük fel.

A címszóanyagunkban szereplő szavakkal kapcsolatban az MSzFgrE. nem vállalhatja magára a nyelvtörténeti és a tájszótár szerepét. Ha ezt célul tűznénk ki, a szótár munkálatai beláthatatlan időig elhúzódnának. A magyar szó régiségének és elterjedtségének megvilágítására csak annyi régi nyelvi és népnyelvi adatot közlünk, amennyi az etimológia megértéséhez, valamint hangtani és jelentéstani szempontból való valószínűsítéséhez szükséges és fontos. Lehetőleg szerepeltetjük az eddig legrégebbnek ismert adatot is. Ha az első előforduló adat tulajdonnév, akkor legalább még egy köznyelvi alakot is idézünk. Ha az adatot a Nyelvtörténeti Szótárból vagy az Ó-magyar Olvasókönyvből vesszük, csak az ősforrásra hivatkozunk. Ha viszont az Oklevél-Szótárból vagy más, nem említett forrásmunkából idézünk, az ősforrás megjelölését mellőzzük, de a forrást az adat után jelezzük.

A népnyelvi adatok nyelvjárási hovatartozását általában nem tüntetjük fel; jelentésüket is csak akkor adjuk meg, ha az az etimológia szempontjából lényeges.

Hogy dokumentáljuk a magyar szókinés finnugor elemeinek a magyar szóképzés kialakításában betöltött fontos szerepét, a biztos, a valószínű és a vitatott (kétes) etimológiák ún. magyar részében — a régi nyelvi és a népnyelvi adatok után — felsoroljuk a címszó többé-kevésbé elhomályosult, illetőleg érdekes jelentésfejlődést mutató köznyelvi származékait és összetételeit, továbbá a ritka képzésmódot szemléltető ismertebb származékokat is. A tévesen finnugornak magyarázott szavak származékait és összetételeit nem közöljük. A származékok és az összetételek jelentései közül csak a legszükségesebbeket adjuk meg.

A magyar szó rokon nyelvi megfelelőihez szükség esetén hangtani, szótani, jelentéstani, sőt néprajzi megjegyzéseket is fűzünk. Kitérünk az irodalomban tárgyalt esetleges további (indogermán, altaji, jukagír) kapcsolatokra is, de a rokonság kérdésében való állásfoglalást nem tekintjük felada-

tunknak. Ha egy-egy finnugor szó átment egy másik rokon nyelvbe vagy egy más nyelvcsaládhoz tartozó nép nyelvébe, arról a feldolgozott irodalom alapján említést teszünk.

Fonetikai jelölésmód szempontjából az MSzFgrE. nem lesz egységes, hanem általában az adatok feljegyzőinek a jelölését fogja követni. Különösen a régi feljegyzések átírása sok esetben tévedésekre vezethetne.

A szócikkek végén közöljük a legfontosabb irodalmat. Lehetőleg megemlítjük az első egyeztetést is, hivatkozunk továbbá azokra, akik az etimológiát továbbfejlesztették, illetőleg ilyen vagy olyan szempontból figyelemre méltó módon megvilágították. A téves etimológiák irodalmát — ha úgy célszerűbb, a vitatottakét is — a szócikken belül adjuk meg.

Az MSzFgrE.-ben tárgyalt finnugor, illetőleg szamojéd nyelvi szókról, továbbá a rokonság gyanújába vett, illetőleg átvett altaji, jukagír, indoeurópai stb. szavakról mutató fog készülni. Szójegyzékbe foglaljuk a magyar címszók fontosságának bemutatására hivatott származékokat és összetételeket is.

Szerkesztési elveink további részletezése helyett itt közlünk néhány szócikket. Reméljük: ezek a szerkesztésben követett eljárásunkról világos képet fognak adni. Néhány biztos finnugor etimológián kívül felvettünk egy-két olyan szócikket is, amelyik vitatottan finnugor eredetű, illetőleg tévesen finnugor eredetűnek magyarázott szó etimológiájára vonatkozó nézetünket tartalmazza.

*

agyag 'Lehm' [1380—1410 között: *agag* (BesztSzj.)].

A rokonnyelvi megfelelőként ajánlott osztják (OL. 39) DN. *a's* 'weisser Ton, Lehm' stb., (PD. 35) Ko. *às* 'Kreide' szó ősi voltát (EtSz.; PAASONEN—DONNER, OstjWb. 4 stb.) KARJALAINEN (OL. 39) nem látja bizonyosnak. A szó csak a nyugati osztj. nyelvjárásokból ismeretes. A m. és az osztj. szó egybevetése hangtani szempontból (osztj. ?*-*tš*- ~ m. *gy*) sem teljesen világos (vö. MOÓR: ALH. II, 61; — a m. szó magánhangzójáról l. BÁRCZI, Htört.² 44). Mindezek alapján a m. szó finnugor származtatása meglehetősen bizonytalan.

Az osztj. szót egyeztették a finn *haahka* 'somateria mollissima [$<$ grau]' szóval és rokonnyelvi (md., cs.) megfelelőivel (vö. TOIVONEN: Vir. 1936: 225—7; SKES. 45).

MUNKÁCSI (ÁKE. 124, 641) a m. szót kaukázusi eredetűnek tartja. Ezt azonban a szakirodalom (EtSz. stb.) nem fogadja el.

álmélkodik 'staunen' [1470: *elamelas* merth megh kernekezte uala (SermDom.); 1492—1495 között: el *amelkodo* kőcönseg (GuaryK.); 1584: *Álmélkodandó* kegyelmesség (Born: Préd.); *ámul* 'betäubt sein'; staunen'; *ámít* 'täuschen'.

E szavak tövét azonosnak tartották az *alszik* tövével (MUSz. 744; MUNKÁCSI: NyK. XXV, 178; GOMBOCZ: NyK. XXXIX, 258; NyH.⁷; EtSz.; SzófSz.). A vog. (MTR.) É. *ālmēlti* 'ámulatba hoz', *ālēm* 'álmélkodó' szóval együtt egyesek ugor kori származéknak, mások viszont a vog. szóval azonos elemekből alakult, de tőle független képzésnek tekintették. A m. szó tövében levő *-l-* másodlagos, a R.-ben csak későn — és nem mindenütt — jelentkezik. Többek között ezért sem lehet a m.-t a vog. szóval kapcsolatba hozni. A m. szó hangfestő eredetű (BENKŐ: MNy. L, 271).

arc, orca (*orcát*) 'Gesicht, Antlitz' [1400—1410 között: *orcha* (SchlSszj.); 1450 körül: *arczauul* (JóK.K.)]; *arculat* 1. 'Gesicht, Antlitz', 2. 'Miene, Physiognomie, Aussehen'; *arcátlan* 'unverschämt'.

arc, orca szavunk elhomályosult összetétel a fgr. eredetű *orr* és *száj* régi alakjából: *ország > *orcá > *orca*. Hasonló összetételek 'Gesicht, Antlitz' jelentésben használatosak több fgr. nyelvben, például: z ü r j. (WUo.) V. Sz. Lu. *njr-vom*, I. *njr-vqm*, Ud. *njr-vev*, P. *njr-ε-m* 'Gesicht (V. Sz. I. Ud.); Mund- und Nasengegend (Lu.); Schnauze (P.)'; v o t j. (WICHM.) G. *im-n̄r*, MU. *im-n̄r* 'Gesicht'.

SZINNYEI (NyK. XXVII, 240) szerint a mai *arc* a személyragosnak érzett *arca* alakból való elvonás lehet. Az EtSz. szerint az *arc* alakot régi nyelvi *arcal*, *arcúl*, *arcra* alakokból vonták el.

Az idézett rokon nyelvi analógiák világánál MÉSZÖLY (MNy. XXVII, 24; XL, 122—3) magyarázata, amely szerint az *orca* az *or(r)* főnév *-sz* > *-c* kicsinyítő képzős alakja volna, nem valószínű. MÉSZÖLY magyarázatának nehézségeiről l. HORGER: MNy. XL, 297—9.

Az *orcok*, *orszok* 'a szán orrát egybefoglaló fa' jelentésű tájszónak az *or(r)* föltett *-sz* (*-c*) képzős alakjából való származtatása (MÉSZÖLY: MNy. XL, 122—3) nem dönti meg SZINNYEI magyarázatát, mert az *orcok* valószínűleg jövevénytörő (vö. SZTRIPSZKY: MNy. XL, 378).

SCHIEFNER (idézi BUDENZ): AkNyÉrt. IX/1, 15; SZINNYEI: NyK. XXVII, 240; BEKE: Nyr. XLI, 298 és KSz. XIII, 100; NyH.⁷ 56; EtSz. — Tévesen: MUSz. 751.

az, a (*azt, azok*) 1. 'jener, der, derjenige', 2. (határozott névelő) 'der, die, das' [1192—5 között: *oz, ozuc, ozchuz* (HB.); (határozott névelőként) XIV. sz. dereka: *oz* (KT.)]; *addig* 1. 'soweit, bis dahin', 2. 'so lange'; *akkor* 1. 'da, damals, zu jener Zeit', 2. 'dann, sodann, alsdann'; *akkora* 'so gross'; *amaz* 'jener, jene, jenes'; *annyi* 'soviel'; *azon* 1. 'derselbe, dieselbe, dasselbe', 2. 'jener, jene, jenes'; *azonban* 'aber, jedoch, doch, allein, dagegen'; *azonnal* 'sogleich, sofort'; *oda* 1. 'dahin, dorthin', 2. 'dort'; *oly* 1. 'solcher, solche, sol ches', 2. 'so'; *onnan* 'von dorthier, von daher'; *ott* 'dort'; *úgy* 'so'. L. *által, átal, át*; *óta*.

~ z ü r j. (WUo.) *a-*: Ud. *ata* 'hier' (?), *ata taten* 'sieh hier'; (FOKOS-FUCHS, SyrjWb.) Ud. *a-ta* 'siehe hier!', Ud. *a-tj* 'siehe! siehe dort!' | v o t j.

(MUNK.) *o-*: Sz. *otîn* 'ott', Sz. *otîš*, K. *otîš* 'onnan', Sz. *oti*, K. *otî* 'arrafelé, odafelé', Sz. *oži*, K. *ože*, *oži*, G. *oži*, *ož* 'úgy, olyan módon'; (WICHM.) G. *otîn*, *otîn*, J. *otîn*, MU. *otîn* 'dort, da', G. *otîš*, MU. *otîš* 'von dort, daher, davon; dortig', G. *ož*, M. *oži*, J. MU. *oži*, *oži* 'so, also' | c s e r. (SZIL.) *u-*: *umbal* 'túlvaló, túlsó rész', *umbâlne*, *umbâlna*, *umbâlno* 'túl, valamin túl', *umbâke*, *umbâk*, *umbâka*, *umbâko* 'túlra', *umbâčon*, *umbâčen* 'túlról'; (PS.) K. *umbal* 'jene Seite, die andere Seite', *umbâlne* 'weiter weg', *umbake*, *umbalke* 'weiter weg', *umbačšôn*, *umbalčšôn* 'von weiter vorn' | mord. *o-*: E. *ombo*, M. *ombä*, *omä* 'anderer, zweiter', E. *omboše*, *omotše*, M. *ombôtše* ua. || s z a m J u r. (4—5) *am*: *am ħirüb* 'wie viel', O. *ḡāββē* 'was, was für ein; etwas', Lj. *ḡammj* 'was, etwas', O. *ḡmḡrī* 'was; warum; etwas'; J e n. *awuo* 'was'; T v g. *ḡamanḡ* 'dieser dort', *ḡamanie* 'dieser da', *ḡama ḡōka* 'soviel', *ḡama jalēḡ* 'heute'.

A magyar névmás többeli magánhangzója feltehetőleg *o (vö. *az* ~ *oda* ~ *úgy*; l. EtSz.), vagy — még régebben — talán *u volt (vö. PAIS: MNy, LI, 185). A névmásunk rokonyelvi alakjaiban jelentkező magánhangzómegfelelések ugyan nem mutathatók ki együttesen más fgr. eredetű szavunknál, de figyelembe veendő a következő tények: 1. eredeti *o, ill. *u hangnak (inkább erre vallanak a rokonyelvi alakok) folytatása lehet *otj*. *o* (l. pl. E. ITKONEN: FUF. XXXI, 273, 319), cser. *u* (l. uo. 168, 201, 250, 252; STEINITZ, FgrVok. 21, 54), mord. *o* (l. pl. E. ITKONEN: FUF. XXIX, 305, 306; STEINITZ: i. m. 21, 43); a zürj. *a*-ra vonatkozólag l. WICHMANN: MSFOu. XXXVI. 73, 74; E. ITKONEN: FUF. XXXI, 279, 285, 322; 2. a fgr. alapszavakban bizonyosan nagy volt a mutató névmások száma (vö. RAVILA: Vir. 1945: 323; LAKÓ: ALH. I, 355 kk., 363), és a mai napig fennmaradt névmások jelentéseiből arra lehet következtetni, hogy sokszor csak árnyalati különbség volt közöttük; így könnyen befolyásolhatták egymás alakját, hangalakjuk keveredés útján változhatott; 3. névmásoknál egyébként is — miként az névmásunk esetében is tapasztaljuk — a magánhangzók tekintetében a „szabályosnál” változatosabb megfelelésekkel kell számolnunk.

A magyar névmás *z*-je névmásképző (vö. LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 392; LAKÓ: ALH. I, 348), a zürj. *ata*, *atj* névmások *-ta*, *-tj* eleme 'ez', ill. 'az, amaz' jelentésű mutatónévmás (vö. FOKOS: MNy. LIV, 348), a cser. és a mord. alakokban a magyar középfokképző megfelelője járult a névmástőhöz (vö. UA. 262; PAASONEN: FUF. VI, 116), a *otj* stb. alakokban a régi locativusi *t* rag őrződött meg (vö. WICHMANN: FUF. XVI, 158), végül a *szam*. *am*-beli *m* ősi névmásképző (vö. LEHTISALO: i. m. 387—8).

A *otj*. *oti* 'arrafelé, odafelé' LAKÓ (ALH. I, 80) szerint a zürj. *eti* 'erre' szóval egyezik; UOTILA is (WUo.) a zürj. *e*-névmáshoz vonja a *otj*. *otîn* 'dort' szót. Ez a nézet az ellentétes jelentések miatt ('erre' — 'arra') nem fogadható el. WICHMANN (WotjChr. 647) az *otj* stb. alakokhoz sorolja a G. *īčšē*, MU. *īčšē*, *ōčšē* 'solcher (wie jener)' névmást is, de ez a névmás valószínűleg a zürj. *e*-mutató névmás családjába tartozik, ahogyan WICHMANN

eredetileg is gondolta (MSFOu. XXXVI, 81), és ahogyan ideszámítja PAASONEN (FUF. VI, 116), UOTILA (WUo.) és TOIVONEN (SKES. 33) is.

Jelentéstani tekintetben csak a zürjén alakok határozószói jelentése szorul bizonyos magyarázatra. Tudjuk azonban, hogy a névmások gyakran használatosak határozószói szerepben (vö. FOKOS: NyK. LVIII, 66), és éppen a zürj. *ta*, *tj* is lehet határozószó is (pl. Pr. *tj vojtšite*, *ta vojtšite* 'Dort tröpfelt es, hier tröpfelt es', VolksdKomi 321).

BEKE (NyK. XLII, 227) a cser. *umbal* helyett előbb más cseremisiz szóval próbálta az névmásunkat rokonítani, utóbb azonban (NyK. XLV, 350) tévesnek nyilvánította ezt az egyeztetését.

Névmásunkat ieur. névmással is kapcsolatba hozta JENSEN (Hirt-Festschr. II, 176) és COLLINDER (IurSprg. 57).

MUSz. 761 (m., vtj., cs., md.; tévesen m., vg., o., z., vtj., cs., md., fi., é., lp.); SETÄLÄ: JSFOu. XXX/5, 33 (m., vtj., cs., md., sz.); HAJDÚ: NyK. LV, 68; ALH. IV, 28; PAIS: MNy. L, 318—9; FOKOS: MNy. LIV, 348 (+z.); NyK. LXI, 53—4; FUV. (m., ? vtj., ?cs., ?md.).

ázik 'nass werden' [1269: Kendur *attho* (OkISz.); XVI. sz. első negyede (1529 előtt): *azot* (VirgK.); *ázalék* 'Zuspeise, Zugemüse'; *áztat* 'einweichen, begiessen'.

~ v o g. (MSz.) É. (*puł-*)*titi* 'átázik; von Regen ganz nass werden', KL. *pal-titi* ua., AL. *jel-titeltawé* ua.; (WV. 70) TJ. TCs. *tal-*, AK. *töt-*, KK. *töt-*, FK. *tyt-*, P. ÉVag. DVag. *tít-*, AL. *tjt-*, FL., Sz. *tit-* 'nass werden' | o s z t j. (KT. 1110) Kam. *tättä* 'quellen, dicht werden (ein Gefäss, Schuhzeug im Wasser)', V. *lvltä* 'feucht, nass werden', Vj. *ivltä*, *ivltä* 'feucht, nass, frisch, geschmeidig werden; durch Feuchtigkeit weich werden (Fell u. dgl.)', Trj. *lälätä* 'feucht, nass werden, durch Feuchtigkeit weich werden, sich aufweichen (im Wasser, Fell, Schuhe), quellen (ein Gefäss im Wasser)', Kaz. *lälätä* 'feucht, nass machen, befeuchten (in Wasser)'; (PD. 1088) *lälätäm*, *lälätä lläm* 'anfeuchten, einweichen' | z ü r j. (WIED.) *sözny* 'feucht werden'; (WUo.) I. *sëz* 'Saft in Knorpelknochen'.

HORGER (MNy. XXX, 311; NéNy. IX, 52 kk.) *ázik* szavunkat az *avik* 'eindringen' ige -z képzős származékának tartja. Ezen származtatásnak jelentéstani nehézsége van.

A m. *ázt* ~ *átt*- viszonya nem világos; a *zt* > *tt* hangváltozásra több példánk nincs (EtSz. 200).

PAASONEN, s-Laute 89 (vg., o., z.; tévesen fi.); KANNISTO, WV. 70, 107 (m., vg., o., z.; tévesen fi.); LAKÓ: NyK. LVI, 44—5 (m., vg., o., z.); COLLINDER, CompGr. 404 (?m., vg., o., z., ?fi). — Tévesen: MUSz. 763 (m.; tévesen vg., o.).

csekély 'gering, wenig, niedrig'.

BUDENZ (MUSz. 338) szavunkat a lp. *coke*, *coakke* 'vadum, brevia', N. *coakke -g-* 'low water in river or sea' szóval egyeztetette. HALÁSZ (NyK.

XXIII, 275) a szamo. *čagebal* stb. 'seicht', WICHMANN (FUF. XI, 180) pedig a finn *huokea* 'leicht, nicht mühsam' szót kapcsolta még a magyar szóhoz.

A m. *csekély* azonban palatális magánhangzója, valamint szóbeljei mássalhangzója miatt (a lp. -*kk*- fgr. *k-ra megy vissza) nem tartozhatik az idézett rokon nyelvekbeli szókhoz.

Csekély szavunk eredete tisztázatlan. Legvalószínűbb, hogy *sekély* 1. 'seicht, untief', 2. 'Untiefe, Furt' alakváltozatával együtt a török eredetű *csökken* 1. 'fallen, sinken', 2. 'nachlassen, abnehmen, schwinden, mindern, sich vermindern' ige családjába tartozik (vö. EtSz.; SzófSz.).

csillapít 'beschwichtigen, besänftigen' [1608: *cséllapítására* (? íráshiba *cséllapítására* helyett) (RMNy. III, 125); 1760: *Tsillapíták* (Moln.: JÉpül.); N. *csiplagít, csiplakit*]; *csillapodik, csillapul* 1. 'nachlassen, sich legen, sich geben', 2. 'sich lindern', 3. 'sich beruhigen'; N. *csillap*: *csillapjába* 'nesztelelenül, lopódzva (menni); geräuschlos, leise, sich schleichend (gehen)'; N. *csillaszt, csijjeszt* 'csitít, csillapít, csendesít; besänftigen, beschwichtigen'.

A m. *csillapít* stb. szót a következő szóval egyeztették: zürj. (WUo.) Sz. *ťšél, V. ľšev, I. ľšę* 'schweigsam (Sz. V. I.), still, leise (Sz.); Schweigen, Stille, Ruhe (V. I.); (Adv.) still, ruhig (V. I.)'; (GEN.) KP. *čöl* 'still, schweigend' (WICHMANN: FUF. XI, 191–2, 203 (m., z.); NyH.⁷ 147; EtSz.; UOTILA, SyrjChr. 166 (?? m., z.).

A m. *csillapít* -*p*- eleme mozzanatos képző.

Mint hogy más rokon nyelvből idevonható szót nem ismerünk, a fenti etimológia bizonytalan. Lehetséges, hogy szavunk hangfestő eredetű (vö. m. *csi!*, *csitt!*).

dög 1. 'Aas'; 2. 'Seuche'; 3. 'Gift' [1240: *Deg* szn. (OkISz.); 1450 körül: *dewge* (JókK.)].

Dög szavunkat a következő szavakkal egyeztették: zürj. (WUo.) V. Sz. Pecs. Ud. *dož* 'ушибъ, рана, Verletzung, Wunde (V. Sz. Ud.); kipu, Schmerz (Pecs.)', Lu. *jur-dož* 'Rotz der Pferde'; (GEN.) KP. *dojd-* 'verwunden, beschädigen' | v o t j. Sz. M. G. *däj* 'nyavalya, nehéz betegség; ragadós betegség (= *kil*)'; (WICHM.: FUF. XI, 231–2) J. G. *dej* 'angeborene Krankheit, innere schwere Krankheit (J.), Bruch (G.)' | c s e r. (WICHM.) U. *tù:jě, tuju* 'krank', (PS.) *tujp* 'mager; kränklich, krank' (WICHMANN: FUF. XI, 231 és FUF. XIV, 119; EtSz.; SzófSz.; MOÓR: ALH. II, 420).

Az egyeztetésnek súlyos hangtani nehézségei vannak. A magyar, a cser. és a permi szók megfelelése a szóbeljei konzonzantizmus tekintetében (m. -*g*- ~ cser., zürj., votj. *j, ž*) szokatlan. Az egyetlen biztos etimológia, amelyben ugyanez a megfelelés mutatkozik: m. *jég* ~ cser. *iž, ĭ* ~ zürj. *ji* ~ votj. *jē* (< *jžj), ahol a m. *g*, cser. *ž*, zürj., votj. $\emptyset$ < fgr. -*η-. Egyéb rokon nyelvi megfelelők hiányában azonban korántsem biztos, hogy a cser. *tù:jě* stb. *j, ž*-je is fgr. -*η-re megy vissza. A cser. és a permi szók szóbeljei, ill. szóvégi

mássalhangzója fgr. *j- folytatója is lehet, s ha az lenne, akkor a magyar szó nem tartozhatik ide. A WICHMANN (FUF. XIV, 119) által említett m. *vég* ~ zürj- *viž* egyeztetés bizonytalan (vö. LIIMOLA: FUF. XXVIII, 80—5); az egyik kétes etimológia nem igazolhatja a másikat.

A vokalizmus határozottan ellene szól a fenti egyeztetésnek: a m. *dög* ö-je *ë*-ből fejlődött, a permi szók magánhangzói viszont *ä*-re mennek vissza, a cser. szó pedig eredeti *u-ra utal (FOKOS: NyK. LXI, 58; LAKÓ: AAPJ. XVII, 15).

eb 'Hund' [1400: Petro dicti *Eb* (OkI Sz.); 1450 körül: *ebek* (JókK.)].

~ v o g. (VNGy. II, 630) T. *āmp*, *āmp*, K. P. KL. *oāmp*, AL. *āmp*, É. *āmp* 'eb'; (WV. I.) TJ. *āmp*, TCs. *ām_B*, TG. *āmp*, AK. *ǫā_omp*, KK., FK. *ǫāmp*, P. *oāmp*, ÉVag. *ūāmp*, DVag. *ǫāmp*, AL. *oāmp*, KL. *ǫāmp*, FL. *āmp*, Szo. *ām_B* 'Hund' | o s z t j. (OL. 1) DN. *āmp*, Trj. 'ǫ^hm^hp^h', V., Vj. *ā^hm^hp^h*, Ni. *ām^hp^h*, Kaz. *ǫ^hm^hp^h*, O. *ā^hm^hp^h* ua.; (PD. 75) K. J. *āmp* ua.

GYARM., Aff. 194, 216 (m., vg., o.); AHLQVIST: Suomi VI, 81; MUSZ. 256; KANNISTO: FUF. XIV, 33; EtSz.

ezüst 'Silber; silbern' [1380—1410 között: *esisth* (BesztSzj.); 1450 körül: *ezewstewn* (JókK)]. Elvonással: R. *üst*, *öst* ua. (NySz.).

~ z ü r j. (WUo.) V. AV. Sz. Pecs. Lu. Le. I. Ud. *ez-iz* 'Silber' | v o t j. (MUNK.) Sz. M. J. K. *azves* ua.; (WICHM.) G. J. MU. Uf. *azves* 'ua.; silbern'.

A permi szók elhomályosult összetételek. A votj. összetétel első tagját (*az-*) WICHMANN (Vir. 1897: 23—4; JSFOu. XVI/3: 5—7—) a bizonytalan jelentésű votj. *aziz* (szerinte 'fehér kő') előtagjával hozta kapcsolatba, utótagját (votj. *-ves* ~ zürj. *-iz*) pedig a m. *vas* (~ fi. *vaski* 'Erz, Kupfer') megfelelőjének magyarázta; eszerint a permi összetétel eredeti jelentése 'fehér réz' v. 'fehér fém' lett volna. Az EtSz. szerint a m. *ezüst* eredeti jelentése is 'fehér érc' lehetett, azaz: a m. *ezüst* előtagja azonos lenne a kikövetkeztetett votj. *az-* 'fehér' szóval. A votj. *az* feltett 'fehér' jelentését azonban joggal vonta kétségbe MUNKÁCSI (ÁKE. 248) és utána E. ITKONEN (FUFA. XXXII, 72—3). Mindamellet a permi szavak összetétel voltát nem lehet tagadni, mert a fenti szavakon kívül ugyanazon utótaggal alakult a zürj. (WUo.) V. Sz. Pecs. Lu. Le. I. Ud. *oz-iz* 'Zinn'; (V. Lu. Le. auch) *zinnern* ~ votj. (MUNK.) *uzves* ua. (~ vog. (WV. 19) FK. *ǫā^ht_oφ_s*, P. *a^ht_oφ_s*, Szo. *ātβās* 'Blei') is (l. m. *vas* alatt is).

A magyar és a permi szavak hangtani okokból nem vezethetők vissza közös fgr. előzményre, nem is szólva ennek tárgyi nehézségeiről. Viszont a jelentés azonossága és a hangalak hasonlósága miatt elválasztani sem lehet őket egymástól. Ilyen megfontolás alapján az *ezüst* szót újabban magyar—permi nyelvi kölcsönhatás feltevésével magyarázzák. E felfogás szerint a magyar szó igen korai átvétel lehet a permi alapnyelvből (l. ZSIRAI: LIGETI L., A magyarság őstörténete 34; MOÓR: NyK. LIII, 85 és ALH. II, 421—4).

Ez a nézet bizonyos mértékig megokolja a *vas* és az *ezüst* hangalakja (főleg vokalizmusa) közötti jelentős különbségeket. A szóvégi *-t* eredetére kielégítő magyarázat nincs (szervetlen fejlemény?, kicsinyítő képző?, tárgyrag?, vö. MOÓR: i. h.). A R. *esysth* (olv. *eszüst*) alakra vonatkozólag más magyarázatot is megkísérel MOÓR (NyK. LIII, 86).

A m. és a permi szót (a vog. *ätβäs*-szel együtt) indoiráni (oszét) eredetűnek tartotta MUNKÁCSI (vö. oszét *awžeste*, *äwžist*, *äwžist* 'Silber'). Mivel a m. *ezüst* (~ zürj. *ezjś*, votj. *azves*) fgr. (ill. permi) nyelvekben létrejött összetétel, ez a nézet nem helytálló. Az oszét szó talán permi jövevényszó (vö. WICHMANN: i. h.; HÜBSCHMANN, Etymologie u. Lautlehre der osset. Spr. 119 stb.; MOÓR i. h. szerint: oszét < előmagyar).

GYARM., Aff. 190—1, 268 (m., z., vtj.); BUDENZ: NyK. X, 98; AHLQVIST, Kulturwörter 67 (+ tévesen vg., ?cs., ?md.); ANDERSON, Wandl. 107 (+ tévesen vg.); ÁKE. 246 (m., z., vtj. < oszét), KSz. V, 316, Ethn. V., 9; WICHMANN: MSFOu. XXXVI, 79; UOTILA: MSFOu. LXV, 322, 332; TOIVONEN: JSFOu. LVI/1: 16 és Vir. 1953: 14; FUV. (?m., z., vtj.).

fárad 'müde werden, sich abmühen'; **fáraszt** 'ermüden, bemühen' [1300 kör.: en iunhum buol *farad* (ÓMS.); 1450 kör.: Sététsegec még *farrasztac* öket tenebrae fatigaverunt eos' (BécsiK.).]

~ v o g. (KANN., WVd. II, 81, 83, 85) Szo. *póβrma'ds* 'wurde müde (ein Mensch)', (mscr., idézi LIIM.: UAJb. XXVIII, 242) FL., Szo. *póβrmat*- 'ermüden, müde werden (das Pferd, das zahme Renntier)', FL. *póββarāl*-ua. (-*mat*- és -*āl*- képző).

A régebbi fgr. egyeztetés (WICHMANN: FUF. XI, 227 m., vg., z., vtj.; SAUVAGEOT, Rech. 51 ua. + o., altaji; kérdőjellel az EtSz.; UOTILA SyrjChr. 67 ?m., vg., o., z., vtj.) jelentéstani és hangtani nehézségek miatt tarthatatlan (l. még TOIVONEN: FUF. XXXII, 53 vg., o. < z.).

LIIMOLA: UAJb. XXVIII, 242 (m., vg.).

három (*hármát*) 'drei' [1055: *harmu* (OkISz.); 1192—95 között: *charmul* (HB.); 1243/1354: *harumykru* (OkISz.); *harmad* 1. 'das dritte', 2. 'Drittel'; *harmadik* 'dritte'; *hármás* 1. 'dreifach, dreimal so viel', 2. '(Zahl) der Dreier'; *háromság* 'Dreifaltigkeit'. L. *harminc*.

~ v o g. (MSz.) É. *χūrēm*, K. KL. *khūrēm*, T. *khōrēm* 'három'; (WV. 115) TJ. TCs. *kōrēm*, AK. *χūrēm*, KK. FK. *ku'rēm*, P. *kūrēm*, ÉVag. *kūrēm*, DVag. *kūrēm*, AL. *kūrēm*, FL. *kχūrēm*, Szo. *χūrēm* 'drei' | o s z t j. (OL. 148) DN. *χūrēm*, Trj. *kōrēm*, V. Vj. *kōrēm*, Ni. *χūrēm*, Kaz. *χūrēm*, O. *χūrēm* 'drei'; (PD.) Ko. *χūrēm*, *χūrēm*, J. *kōrēm* ua. | z ü r j. (WUo.) V. AV. Sz. Pecs. Lu. I. Ud. *kujim*, V. Pecs. *kuim*, Lu. *kujim*, P. *kuim* 'drei'; (GEN.) KP. *kuim* ua. | v o t j. (MUNK.) Sz. *kwiń*, K. *kűń* (tő: *kwińm*-, *kűńm*-) 'három'; (WICHM.) G. J. MU. U. *kuim* (*kuim*-) 'drei' | c s e r. (WICHM.) KH. *kām*, U. *kum* '(adj.) drei', KH. *kāmāt*, U. *kūmāt* (subst.) ua.; (PS.) K. *kum* ua. |

mord. (PAAS.) E. *kolmo*, M. *kolmä* 'drei' | finn *kolme*, (*kolmi*-; gen. *-men*) 'drei'; és z t *kolm*, (gen. *kolme*) ua. | lpN. *golbmá -lm-* 'three'; K. (363): T. Kld. A. *kolm*, Not. *koum* 'drei'; Wfs. (902) *ουλ^uμε* ua.

A *három* számnév fgr. alapalakjában a m., a vogul és az osztják szó alapján *-*lm* mássalhangzókapcsolatot tehetünk fel; a zürjén és a votják szó ősspermi előzménye *-*lm-* lehetett (vö. MUSz. 89; WICHMANN: FUF. III, 101 és XV, 44; Beitr. 45; UOTILA: MSFOu. LXV, 341; E. ITKONEN: FUF. XXXI, 283–4; COLLINDER, CompGr. 143; részben másképp, de aligha helyesen MOÓR: NyK. LX, 120–1). A m. és a vog. alakokban *-r- < -*l-* (vö. MUSz. 89 és MOÓR, i. h.). MOÓR azon nézetének (NyK. LX, 120), amely szerint a szóbeljei mássalhangzócsoporthoz tagjai közé már az őssugorban egy magánhangzó került, a magyar nyelvtörténeti adatok ellene mondanak, vö. 1055: *harmu* (Oklsz.).

CASTRÉNNAK az az ötlete (SamGr. 194; vö. még O. DONNER: MSFOu. LXXI, 61–2), amely szerint a *szamJur. náhar*, *tavgi nagur*, *osztj.-szam.*, kam. *nāgur* 'drei' összetétel lenne, melynek *-har*, *-gur* utótagja talán a m. *három* szóval és családjával lenne egyeredetű, aligha jöhet tekintetbe, vö. K. DONNER: Vir. 1933: 388.

STRAHLENBERG, NoT. Harm. L. (m., vg., o., z., vtj., cs. md., fi.); GYARM., Aff. 14, 16, 69, 100, 130, 179, 217, 288 (+ é., lp.); RÉVAL, ElGr. 122, 268; LINDSTRÖM: Suomi 1852: 44 (+ tévesen egyéb); MUSz. 88–9, 230, 290; VglWb. II, 31; MUNKÁCSI: NyK. XXV, 178; SETÄLÄ: JSFOu. XIV/3, 31; Beitr. 43; NyH.⁷ 24; ORBÁN, FgrSzám. 38; STEINITZ, FgrKons. 36, FgrVok. 44; E. ITKONEN: FUF. XXIX, 305, XXXI, 161, 283–4; FUV. 90; BENKŐ: Pais-Eml. 83; BÁRCZI, Htört.² 113, 121–2.

A Nyelvtudományi Intézet Finnugor Osztálya részéről közlésezi

LAKÓ GYÖRGY és RÉDEI (RADANOVICS) KÁROLY

1962. február.